

БАХШИЧИЛИК – ЎЗИМИЗ, ЎЗЛИГИМИЗ

Сувонова Озода Шухрат қизи

*Тарих факультети Маданият ва санъат муассасаларини
ташкил этиши ҳамда бошқариши йўналиши 308-гуруҳ талабаси
88 583 19 02*

Аннотация: Мазкур мақолада ўзбек халқ бахшичилигининг инсон ўзлигини топишидаги орни ҳақида фикр мулоҳазалар билдирилган.

Калит сөзлар: бахши, дoston, терма, дoston туркуми, тасниф, типология, нома, ички овоз, дўмбира, устоз, XX аср.

Abstract: This article discusses the role of the Uzbek people's generosity in finding a person's identity.

Key words: bakhshi, dostan, terma, dostan series, classification, typology, noma, inner voice, dombira, teacher, 20th century.

Абстрактный: В данной статье рассматривается роль щедрости узбекского народа в обретении идентичности человека.

Ключевые слова: бахши, дoston, терма, достанный ряд, классификация, типология, нома, внутренний голос, домбира, учитель, XX век.

Бахшининг дўмбирасидан таралаётган куй, унинг ширали овози киши қалбини беихтиёр тўлқинлантиради, жунбушга келтиради. Халқ қалбининг нолаларидан яралган дostonлар асрлар давомида авлоддан-авлодга ўтиб инсоният маънавий тараққиётига хизмат қилиб келмоқда. Негаки, ўзбек халқ дostonларида халқимиз бадий тафаккурининг жуда бой ва қадимий анъаналари мужассам.

Дostonчилик санъатининг бундай бадий анъаналари халқ бахшиларининг такрорланмас амалиёти ва тинимсиз меҳнати билан бизгача етиб келган. Шу тариқа бир-биридан гўзал, бир-биридан сара термалар ва дostonлар бутун салобати ва малоҳати билан ҳали-ҳануз тингловчиларни баҳраманд этиб келмоқда. Улар қадимдан инсон қалб торининг энг нозик ришталарини қўзғатган, эстетик ва руҳий озуқа улашиб келган. Бахши — қўшиқ ва дostonларни ёддан куйловчи, айтувчи, авлоддан-авлодга етказувчи санъаткор, халқ дostonчиси. Улар ижрочи ва ижодкор бахшиларга бўлиниб, ижрочи бахшилар, асосан, устозидан ўрганган дostonларни жузъий ўзгаришлар билан айнан куйлайдилар.

Ижодкор бахшилар эса оғзаки эпик анъана асосида дostonнинг ўз вариантлари, ҳатто улар асосида янги дostonлар ҳам яратадилар. Бахшилар дoston ва қўшиқларни қўбиз, дўмбира, дотор каби сөзлар жўрлигида

куйлайдилар.

Е.Поливановнинг ёзишича, “бахши” сўзи асли хитойча бўлиб, хитойча рак-сі сўзи- “устоз”, “ёзувчи”, “котиб” маъноларини англатади. У асосан шомон эътиқодли турклар тилида “тўй-тантаналарни бошқарувчи киши” маъносида ишлатилган. Профессор Э.Р. Тенишев “бахсе” сўзи уйғур тилининг шарқий лаҳжасида “бахши”, “табиб”, “шомон”, шунингдек, долан лаҳжасида “афсунгар, “фолбин; уйғур ёдномаларида эса “устоз”, “шогирд” маъноларини ифодалоганини ёзади. В.В. Бартольд Туркистон ҳукмдорларининг форсча билмаган котиблари ҳам бахши деб аталганини қайд этади.

Охунжон Сафаровнинг маълумотларига кўра, фавқулодда хотира кудратига эга бўлган Пўлкан шоир етмишдан ортиқ дostonни ёддан билган. Ҳар бир дoston икки-уч минг сатрдан тортиб, ўн-ўн беш, ҳатто йигирма минг мисрагача шеърни, қарийб шунча прозаик қисмни ҳам ўз ичига олишини ҳисобга олсак, халқ бахшиларининг салоҳияти, ҳайратомуз ёдлаш ва эса сақлаш қобилияти, ижод қилиш кудрати ўз-ўзидан аён бўлади. XX асрнинг ўрталарида ижод этган Пўлкан шоир 76 та, Фозил Йўлдош ўғли 60 та, Эргаш Жуманбулбул ўғли 50 та, Мардонакул Авлиёкул ўғли 43 та, Юсуф Ўтаган ўғли 31 та, Бола бахши 20 та дostonни, 60-70 йилларда ижод этган Қодир бахши Раҳимов 62 та, Тош шоир 20 та, Сайидмурот Паноҳ ўғли 17 та дostonни ёддан билганлар.

Ўзбекистон халқ бахшилари Шоберди Болтаев, Абдуназар Поёнов, Боборайим Маматмуродов, Қора бахши Умиров, Абдуқаҳҳор ва Абдумурот Раҳимовлар, Шомурод Тоғаев, Зиёдулла Исломов, Норбек бахши Абдуллаев, Қаландар бахши Норметовлар бетакрор ижролари билан бахшичилик санъати ривожига муносиб хисса қўшдилар. Ўзбек дostonчилигида анъанавий дoston куйлаш тартиби бор. Бахши таклиф қилинган меҳмонхонага барча эшитувчилар қатор кўр ташлаб ўтирганлар. Бахшини энг тўрға ўтқизганлар.

Дoston айтувчи ижро давомида ҳар бир тасвирга мос сўз ва куй топиб, авжга чиқиб боради, ўзларининг таъбири билан айтганда “қайнайди”. Бундай пайтларда тўрдаги бахши пойгакка, томошабин эса, тўрға чиқиб қолганини ҳеч ким пайқамай қолади. Бахши таклиф қилинган қишлоқ ёки хонадонда дostonчилик кечалари баъзан бир неча кун давом этади. Она юртга садоқат, муҳаббат, дўстлик, биродарлик, қаҳрамонликни тараннум этувчи хилма-хил мазмундаги дostonларни бахшилар севиб куйлайдилар.

Республикамизнинг Қашқадарё, Сурхондарё, Самарқанд, Хоразм вилоятлари ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудларида бахшичилик санъати ривожланган бўлиб, ҳозирги кунда Булунғур, Қўрғон, Шахрисабз, Қамай, Шеробод, Жанубий Тожикистон, Хоразм ҳамда Қарақалпоқ дostonчилик мактаблари мавжуд. Улар бир-биридан ижро усуллари ва репертуарлари билан фарқланадилар. Хоразм дostonчилик мактаби вакилларининг ижросида асосан,

музыка етакчилик қилади ҳамда матнлар ёд олинади. Қўшиқларнинг матнини яратишда мумтоз адабиёт шеърӣ жанрларининг ҳамма қоидаларига амал қилинади.

Бахши сўз ҳамда қўшиқни очик овозда дутор ёки тор билан доира жўрлигида ижро этади. Улар эпик асарларни тўла ижро этишдан кўра, парчалар, термалар ва ўзлари яратган асарларни куйлашга алоҳида эътибор берганлар. Эпик асарларни элга етказишда Ўзбекистоннинг деярли барча ерларида яқка ижрочилик ҳукмрон бўлса, Хоразмда, асосан, жамоавий ижрочилик етакчилик қилади. Хоразм дostonчилиги репертуар таркиби жиҳатидан ҳам ўзига хос хусусиятга эга. Масалан, бу ерда қаҳрамонлик дostonи “Алпомиш” учрамайди, аксинча, ишқий-романик дostonларнинг аксарияти республикамизнинг бошқа ерларида мавжуд эмас.

Қашқадарё, Сурхондарё, Самарқанд бахшичилик мактаби вакиллари дўмбира жўрлигида бўғик, яъни ёпик овозда қўшиқ ижро этиб, очик овозда дoston жараёнига таъриф берадилар. Шеробод бахшичилик мактаби дostonлари ўзининг соддалиги, мадҳининг ихчамлиги билан фарқланади. Ушбу дostonчилик мактабининг йирик вакилларида бири Ўзбекистон халқ бахшиси Шоберди бахши Болтаевдир. Алпомиш, Кунтуғмиш, Авазхон, Ойпарча каби ўнлаб дostonларни завқ билан куйловчи Шоберди бахшининг ўз ижро услуби бор. У куйлаган дostonлар бадий мукамаллиги ва жозибадорлиги билан алоҳида ажралиб туради. — Халқ дostonчиси сўз заргари бўлиши лозим. Бу эса ўз навбатида табиий истеъдод, кучли идрок, мунтазам равишда кунт ва чидам билан машқ қилишни талаб этади, дейди Шоберди бахши. -Бахши халқ турмуши ва маданиятини, ўзи яшаб турган юрт тарихини ва бирор соз чалишни билиши, ҳофизлик санъатини пухта эгаллаган бўлиши керак. У жонли халқ тилининг турли шаклларида, сўз ўйинлари ва қочиримларида, халқ мақоллари ва ибораларида унумли фойдалана олиши лозим.

Тингловчиларни ром этувчи оҳанг топа билиш, дostonни жозибали ва қизиқарли қилиб айтиш дoston айтишнинг асосий талабларидан. Халқимизнинг ўлмас дурдонаси-дostonлар матнларини мактаб дарсликларига киритиш лозим. Фарзандларимизни миллий кадриятларимизга содик, ўзбекона руҳда тарбиялашда эзгуликка чорлайдиган, ватанпарвар, адолатли, мард, жасур бўлишга ундовчи дostonларимизнинг ўрни беқиёс. Шунинг учун ҳам кўплаб дostonчилик мактабларини ташкил қилиш, ҳаётӣ, халққа яқин, давримизга ҳамоҳанг дostonларни яратиш лозим. Шукурки, истиқлол йилларида бошқа соҳалар қатори бахшичилик санъатига ҳам катта эътибор берилди. “Ўзбекистон халқ бахшиси” унвони таъсис этилишининг ўзи ҳам юртимизда миллий кадриятларимизни тиклашга қаратилган ана шундай юксак эътибор намунасидир. Хозиргача фольклоршунос олимлар томонидан 300 га яқин дoston

номлари аниқланган бўлиб, улар миллий ўзликни англаш, тарихни ўрганиш, ўзбекона урф-одатларни тарғиб этишда муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Бахшичилик санъатини сақлаб қолиш, қайта тиклаш, ўрганиш ва келажак авлодга етказишда Ўзбекистон Республикасининг “Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида”ги қонуни, Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2010 йил 7 октябрда тасдиқланган “2010 — 2020 йилларда номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш Давлат дастури” ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилмоқда. Мунтазам равишда ўтказиб келинаётган Бахши шоирлар ва оқинларнинг анъанавий Республика кўрик-фестивалини ўтказишдан мақсад ҳам бахшичилик ва дostonчилик санъатини ривожлантириш, Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда фаолият олиб бораётган бахши-шоирлар, оқинлар, жировлар ва халқфаларнинг ижодий ишлари билан яқиндан танишиш, уларга амалий ёрдам бериш ва ёшларнинг бой маънавий меросимизга бўлган қизиқишини оширишдан иборат.

Бахшилар ижроларини аудио, видео тасмаларига ёзиб олиш, китоб ҳолига келтириш, намаларни нотага олиш, шу дostonлардан имкон даражасида фильмлар яратишни йўлга қўйиш дostonчилик мактабларини ривожлантиришдаги асосий вазифалардан биридир. Зеро, халқ дostonлари миллий ифтихор ва ўз-ўзини англаш, ватанпарварлик, дўстлик, биродарлик туйғуларини тарбиялашда “ҳаёт мактаби” вазифасини ўтайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев. Ш. М. Халқ сўзи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019.
2. Саримсоқов Б. Фольклоризмлар типологиясига доир. Т., 1980. – 4-сон.
3. Юнусов Р. Ўзбек халқ мусиқа ижоди. 2-қисм. Т., 20004. Ёрматов
4. И. Типология фольклоризмов в современной узбекской литературе: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1985.